

ЖАРҚ ЕТИП ЖАНҒАН ЖУЛДЫЗДАЙ...
(Әбдираман Өтеповтың өмири хәм дөретиўшилиги хаққында)

Бекбергенова З.У.

ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеў институты, Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15710361>

Әбдираман Өтепов – драматургия хәм миллий театрдың тийкарын салыўшылардың бири болды. Ол 1905-жылы Қоңырат районында туўылған. Ә.Өтеповтың миллий театрымыз бенен көркем әдебиятымызды раўажландырыўдағы дөретиўшилик ислери 1919-жыллары, яғный он төрт жасларынан басланады.

Ол 1922-жылдан Округлик жаслар комитетинде, «Соркөл» елатындағы партия комитетининде ислеген. 1927-жыллардан баслап «Таң нуры» труппасын дүзиў хәм оны беккемлеў ислери менен қызғын шуғыланады. Усының тийкарында 1930-жылы биринши миллий театр дүзилди хәм Ә.Өтепов усы театрдың директоры болды (1930-1932). 1920-жыллардан баслап Ә.Өтеповтың «Теңин тапқан қыз», «Гүман», «Бояўшы», «Ўәкил», «200 грамм», «Еки баслы суў қабақ» сыяқлы пьесалары жазылды хәм сахналастырылды. 1956-жылы «Теңин тапқан қыз» пьесасы қайта исленип сахнаға қойылды. Ә.Өтеповтың «Таңламалы шығармалары» 1965-жылы Т.Алланазаровтың таярлаўы менен қайтадан баспадан шықты.

Ә.Өтеповтың театр, музыка, әдебият майданындағы дөретиўшилик ислери 1920-1934-жыллар аралығында жүзеге келди хәм усы жыллар аралығында қәлиплести.

Келешек талант ийеси Әбдираман Өтеповтың дәслепки дөретиўшилигине жол ашқан Қоңырат қаласы болды. Бул жерде 1919-жылдан баслап рәсмий түрде шөлкемлестирилген татар жасларының драмалық дөгергеи бар еди. 1920-жылы Қоңыратта ЧОН (Жаңа хукимет тәрәпинен шөлкемлестирилген арнаўлы мақсетли бөлимшелер) отряды дүзиледи. Ә.Өтепов мине, усы отрядқа ағза болып киреди. Бул жағдай оған қаланың барлық жәмийетлик жумыслары менен жақыннан таныс болыўға мүмкиншилик туўдырады.

1920-жылдың аяқларында Қоңырат округкомы қасынан шөлкемлескен жергиликли жаслар драма дөгергегине меңгерийши болып тайынланады.

Әбдираман Өтеповтың өмиринде айрықша бир умытылмас из қалдырған хәдийсе оның өзбек халқының талантлы драматурги хәм мәдений ағартыў ғайраткери, театр искери, жаўынгер жазыўшы Хамза Хәкимзада Ниязий менен ушырасыўы болды.

Ҳамза 1922-жылы Хорезмдеги «Сайёр» театр труппасы менен Қоңырат қаласына гастрольға келеди. Әбдираман Өтепов Ҳамза басқарып келген Хорезм труппасын үлкен қызығыушылық пенен көреді. Ҳамзаның базардағы ўақыясын өз қулағы менен еситеди. Мәсләхәт, кеңеслерине қатнасады.

Ҳамза өзиниң Қоңыратта болған усы сапарының жуўмағында, жергиликли жаслардан қалалық театр труппасын шөлкемлестиреди. Уйғынның «Түркстан тәўиби» деген кишигирим комедиясын өзи сахналастырады.

1922-жылы Әбдираман Өтепов усы аты аталған қалалық театр труппасына көркем-сиясий басшы етип тайынланады. Солай етип, өзиниң өмирин ийгиликли иске арнаған Әбдираман Өтеповтың театр майданындағы хызметі мине, усы дөгеректен басланады.

Әбдираман Өтепов усы жыллардан баслап көркем шығармалар жазыўға да қызғын кириседи. 1922-жылы ол басқарған Қоңырат труппасы ушын «Зиндан», «Жездежан» атлы инсценировкаларын дөретеди.

1922–1924-жыллардың арасында Әбдираман Өтепов көплеген мәкемелерде жұмыс ислейди.

1924-жылдың ақыры, 1925-жылдың басында Қоңырат районының партия комитети Әбдираман Өтеповты «Соркөл» волостына партия ячейкасының секретары етип жибереди. Усы жыллары волостта хатшы болып ислеп атырған халық шайыры Аяпберген Муўса улының тиккелей жәрдеми менен «Соркөл» волосты қасындағы «Қызыл үйге» сол елаттағы барлық бақсы, жыраўларды, атақлы қыссаханларды, хош хаўаз жигит-желеңлерди жыйнап агитациялық коллектив шөлкемлестиреди. «Шәлеке бай» атлы биринши бир актли комедиясын дөретеди. Көп образлардың прототиплери сол елаттың конкрет адамлары болады.

1927-жылы «Таң нуры» труппасы Қоңыратқа гастрольге келеди. «Таң нуры» труппасының меңгериўшиси, Төрткүлдеги педтехникумның тәбияттаныў муғаллими Зариф Фатихович Қасымов болады.

«Таң нуры» труппасының репертуары Қасым Әўезовтың «Тилек жолында», Сейфулғабит Мәжитовтың «Ерназар алакөз» (ең дәслепки варианты) драмаларынан хәм қарақалпақ, өзбек, қазақ, татар намаларынан хәм қосықларынан куралған концерт бағдарламасынан ибарат еди. Ә.Өтепов узак ўақыт олар менен бирге жүрип труппаның барлық репертуары, артист, артисткалары, жұмыс тәртиби, сахналық усыллары менен жақыннан танысады.

Ә.Өтепов усы миллий труппаның жұмысы менен оғада қызығып, оның репертуары ушын жаңа драмалық шығармалар дөретеди. Өзиниң «Жездежан», «Зиндан» инсценировкаларын қайта ислейди. 1927-жылы «Көшеге шықсам» деген

шығармасын жазады. «Шәлеке бай» атлы бир пердели пьесасын үш пердели етип қайта ислеп береді.

Белгили театр хәм драматургия изертлеушиси Төреш Алланазаров Әбдираман Өтепов хәкқинда мынандай бахалы пикирлерин билдирди: «Талантлы драматург, шайыр, режиссер, актёр хәм музыкант, республикамыздың көрнекли искери Ә.Өтепов барлығы болып 29 жас жасады. Соның 12 жылын дөретиушлик мийнетке арнады. Усы азғана ўақыттың ишинде ол қәлеми төселген, тили өткир, дөретиушлик ойы, фантазиясы жөн алып қәлиплескен, хәр тәрәплеме шыныққан жазыушы-драматург болып жетилисти. 16 ири көлемли, 40 киши көлемли сахналық шығарма жазып қалдырды».

Талантлы драматургтың киши көлемдеги шығармаларына «Зиндан», «Жездежан», «Алтынгүл», «Қум гелле», «Гүлхатиша», «Маруса қыз», «Кетсең неттим», «Нени айтайын», «Көшеге шықсам», «Сен не дейсең», «60 метр, 70 метр», «Хаў, бул ким?», «Колхозшы хәм доктор», «Айтайын ба? Қайтайын ба?» сыяқлы инценоровкалары хәм музыкасыз қысқа көринисли пьесалары киреди. Автордың 1920-жылларда бул қысқа шығармаларды жазыудағы мақсети, усы жыллары кең көлемли драмалардан гөре халқымызға оператив тәриздеги усындай жеңил шығармалар, агитациялық драмалар зәрүр еди. Соның менен бирге сол дәўирдин жағдайына байланысly бул драмалық шығармаларды бириншиден сахналастырыу аңсат болса, екиншиден зәрүрли декорация (безеўлер), кийим-кеншек, қалалық клублардың болыуын талап етпестен, дус келген жерде қойып кете беріуге қолайлы болған. Бул киши көлемли комедиялар концерт алдында ямаса арасында көрсетип барылған.

Драматургтың ири көлемли драмалық шығармалары қатарына «Теңин тапқан қыз», «Ашлық зары», «Еки баслы суў қабақ», «Столовая», «Одеколон», «900 грамм», «Бояўшы ўәкил», «Жалқаў дийқан», «Колхоз турмысы», «Жасырын мөлдек», «Әне қалас», «Гүман», «Марқабай батыр», «Гүлзийба», «Айсәнем», «Қызыл Марат» пьесалары киреди.

Ә.Өтепов бул драмалық шығармаларында да драмалық, комедиялық хәм трагедиялық сүүретлеўлерди барынша шебер қолланыуға хәрекет еткенлиги сезилип турады. Автор бул драмалық шығармаларын да дәслеп қысқа көлемде жазып, тематикасын хәм қахарманларының хәрекетлерин тамашагөйлердин сынынан өткерип отырады. Халықтың қызығыушылығына миясар болғанларын соңынан кеңейтип, ири көлемли драмаға айландырады. Бул да драматургтың излениушлигинен, шеберлигинен дәрек береді.

Драматургтың аты аталған киши хәм кең көлемли драмалық шығармаларының хәр биринде сол дәўирдин келбети, адамлардың психологиясы

менен ис-хәрекетлери, ескилик пенен жаңалықтың айырмашылығы, халқымызды оқып, саўат ашыўға, жаңа заманға аяқ қосыўға хәм унамсыз иллетлерден қутылыўға бағдарлаўшы идеялар баслы тематикаға айланады.

Ә.Өтепов XX әсирдин дәслепки шерегинде қарақалпақ көркем әдебияты менен мәдениятына хәм режиссер, хәм драматург, хәм шайыр, хәм қосықшы, хәм актёр сыпатында қалыўсыз хызмет етти. Хәттеки, театрда хаял адамлардың образын ойнайтуғын актёрлар жетиспей турған пайытлары, хаял адамның кийимин кийип алып, ролге кирип, ойнап кете беретуғын талантқа ийе болғанлығын автордың заманласлары хәм шәкиртлериниң пикирлери тастыйықлайды.

Әбдираман Өтепов 1930-жылы жаңа ашылған қарақалпақтың биринши мәмлекетлик миллий театрына директор етип таярланады. Ол усы орында 1932-жылға шекем ислеиди. Халқымыз хәм мәмлекет алдында өз жуўапкершилигин жақсы сезинген бул жаўынгер жазыўшы, мәденият ғайраткери, мәмлекетлик театрды заманәгәй репертуарлар менен байытыўда хәм оның дәретиўшилик жақтан хәртәреплеме өсип раўажланыўы ушын, жан күйер заманласлары менен бир қатарда турып көп ғана пайдалы ислерди атқарады. Ә.Өтепов 1933-жылдың басында Төрткүлден Қоңыратқа көшип келеди хәм 1934-жылы 12-февральда 29 жасында сүзек кесели менен аўырып, мезгилсиз қайтыс болады.

Бурынғы Аўқам халық артисти, халқымызға белгили қосықшы Айымхан Шамуратова Әбдираман Өтеповтың шәкирти сыпатында былайынша пикир билдиреди: «Устазға шәкирт усайды деген. Әбдираман аға Хамзадан өрнек алып, жан күйдирип, азғана өмириниң ишинде-ак театр шөлкемлестирип, көркем өнеримизге жол ашып берип кетти. Әбдираман аға да Хамзаға усап қосықлар жазып, намалар шығарып, өзи де айтар еди хәм бизлерге үйрететуғын еди. Мысалы, «Жездежан», «Турғыл қарындасым» деген қосықларды өзи жазып, өзи айтып жүрди. «Алтынгүл» деген айтысты маған үйретти. Әбдираман аға Хамзадан өрнек алып Қарақалпақстанда көркем өнер тараўының тырнағын салған адам. Мен Әбдираман аға менен азырақ жыл иследим. Хамзаны еске алсам Әбдираман көз алдыма елеслейди».

Өзбекстан Қахарманы, халқымыздың сүйикли шайыры И.Юсупов өзиниң «Актрисаның ығбалы» лиро-драмасын елимиздин туңғыш театр хызметкерлери талантлы режиссёр-драматург Ә.Өтепов хәм актриса А.Шамуратованың прототиплери тийкарында дәретеди.

Ә.Өтеповтың дәретіушилигине елеули орынды ийелейтуғын ең көрнекли шығармасы «Теңин тапқан қыз». Бул пьеса автор тәрепинен үш мәртебе қайта исленип, ең ақырында 5 пердели музыкалы комедия болып бизге жетти.

Усылайынша, сегиз қырлы талант ийеси Әбдираман Өтепов өзиниң азғана өмириниң ишинде-ақ, халқымызға талантлы шайыр, драматург, режиссёр, актёр, қосықшы хәм театр хам мәденият ислерин шөлкемлестириуши ислери менен қалыўсыз хызмет етип кетти.

Әдебиятлар:

1. Алланазаров Т. Театр хәм драматургия. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1979. – Б. 36-37.
2. Шамуратова А. Театр – өмирим хәм тәғдирим. – Нөкис: Билим, 2016. – Б. 12-25.
3. Қарақалпақ совет әдебияты (жәмәтлик авторлар). – Нөкис: Қарақалпақстан, 1979. – Б. 47-54.